

з ними та між ними й на цій основі організувати управління рухом. Отже, щоб стати лідером у процесі управління людськими ресурсами, треба досягти відповідного рівня культури, освіти, життєвого досвіду й професіоналізму.

**БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:**

1. Барна М.Ю., Бабенко О.М. Напрями інституціалізації лідерства в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 22. С. 71-74.  
 2. Возна М.В. Підходи до оцінки ефективності системи управління персоналом. URL: <http://kerivnyuk.info/2015/03/vozna2.html> (дата звернення: 05.06.2018).

3. Зайченко О.І., Кузнєцова В.І. Управління людськими ресурсами: навч. посіб. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2015. 232 с.  
 4. Красношапка В.В. Управління людськими ресурсами: підручник. Київ: Київ, 2004. 42 с.  
 5. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 384 с.  
 6. Мороз О.С. Управління людськими ресурсами: навч. посіб. для ВНЗ. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 326 с.  
 7. Нагаєв В. Мистецтво управлінської діяльності і лідерство. Персонал. 2007. № 7. С. 65-70.  
 8. Скібіцька Л.І. Лідерство та стиль роботи менеджера: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 192 с.

**ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ  
 THE ECONOMIC THINKING: GENDER ASPECT**

*У статті розглянуто особливості формування економічної свідомості в гендерному розрізі, досліджено елементи індивідуального та масового економічного мислення. Проведено аналіз вибору моделі економічної поведінки, що визначається умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури, соціальним оточенням, економічним досвідом, індивідуальними характеристиками особистості, віком та статтю. Визначено рівень економічного мислення та фінансової грамотності населення України на основі загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного в рамках проекту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору».*

**Ключові слова:** гендерні особливості, економічна свідомість, облік доходів та витрат, стратифікація економічного мислення, фінансова інклюзія.

*В статье рассмотрены особенности формирования экономического сознания в гендерном разрезе, исследованы элементы индивидуального и массового экономического мышления. Проведен анализ выбора модели экономического поведения, определяемого условиями жизнедеятельности человека: уровнем образования, воспитания, культуры, социальным окружением, экономическим опытом, индивидуальными характеристиками личности,*

*возрастом и полом. Определен уровень экономического мышления и финансовой грамотности населения Украины на основе общенационального репрезентативного опроса, проведенного в рамках проекта Агентства США по международному развитию USAID «Международные партнерства ради стабильности финансового сектора».*

**Ключевые слова:** гендерные особенности, экономическое сознание, учет доходов и расходов, стратификация экономического мышления, финансовая инклюзия.

*The article discusses the peculiarities of forming of economic consciousness in a gender perspective, elements of individual and mass economic thinking. The author analyzes the choice of the model of economic behavior, determined by the conditions of human life: the level of education, education, culture, social environment and economic experience, individual characteristics of the individual, age and gender. The level of economic thinking and financial literacy of the population of Ukraine is determined on the basis of a nationwide representative survey conducted within the framework of the USAID International Development Agency's project «International Partnerships for the Stability of the Financial Sector».*

**Key words:** gender peculiarities, economic consciousness, accounting of incomes and expenses, stratification of economic thinking, financial inclusion.

УДК 331.5

**Кодацька Н.О.**

к.соц.н., доцент кафедри економіки та соціально-трудоу відносин  
 Університет митної справи та фінансів

**Постановка проблеми.** Розвиток ефективної та соціально орієнтованої національної економічної системи належить до пріоритетів державного управління країни. З погляду соціальних інтересів суспільства найбільш позитивним є такий ступінь розвитку економічної ситуації в країні, за якого економічна система стабільно зростає, забезпечу-

ючи при цьому ріст рівня добробуту та зміцнення соціальних гарантій. Проте сучасна ринкова економіка розвивається нестабільно, змінюючи свою динаміку, інтенсивність та напрям економічних процесів. Під час дослідження проблеми рівня розвитку економічного мислення суспільства зазвичай фокусуються на макроекономічному, національ-

ному, регіональному, галузевому та віковому аспектах. Проте надзвичайно важливим та недостатньо дослідженим є гендерний аспект економічної свідомості. Економічне мислення, що являє собою економічне пізнання суспільного життя, формується під впливом різних чинників. Економічне мислення можливо аналізувати на рівні формування економічної свідомості теоретичним шляхом, тобто засвоєння, обґрунтування законів і категорій економічної теорії, понять усієї сукупності економічних дисциплін за рахунок різних форм руху економічної інформації. Крім того, економічне мислення формується на рівні повсякденної свідомості, тобто відтворення економічної структури емпіричним шляхом, із практики економічного життя. Між цими двома рівнями формування економічного мислення маємо те спільне, що зумовлює їхню єдність і не дає можливість протиставляти одне одному. Проте існує певна специфіка, що визначається гендерними особливостями та гендерними стереотипами сучасного суспільства.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Дослідженню різних аспектів проблеми економічної свідомості присвячено наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: Л. Абалкін, А. Уледов, Ж. Тощенко, Т. Заславська, Р. Ривкіна, А. Журавльов, Н. Журавльова, А. Купрейченко, В. Хащенко, О. Дейнека, Г. Ложкін, В. Комаровська, Т. Петровська. Теоретичну базу гендерних досліджень економічного мислення сформували такі зарубіжні науковці, як: В. Андерсон, Дж. Анкер, Т. Бек, Т. Веблен, Д. Вулфорд, К. Делфі, М. Кімел, Дж. Скотт. Процес формування культури економічного мислення розглядається у наукових працях О. Коренькова, В. Візира, В. Безверхої, М. Тишкова, К. Шураханова, П. Гуменюка, В. Вишневського, Ю. Ануфрієва. Гендерний підхід до вивчення економічної соціалізації людини використовується у дослідженнях І. Зубіашвілі, Н. Дембицької, О. Міщенко, В. Москаленко, Т. Петровської, А. Філіппова, С. Ковальова. Проблема підвищення рівня економічної свідомості сучасного суспільства сьогодні потребує ґрунтовного вивчення, оскільки загальний рівень економічної та фінансової грамотності населення підлягає коригуванню та подальшому розвитку. Разом із тим необхідно відзначити, що досліджень, спеціально присвячених аналізу впливу гендерних особливостей та відмінностей на процес формування економічного мислення сучасного українського суспільства, сьогодні недостатньо, що викликає необхідність зосередитися на цьому питанні більш ретельно.

**Постановка завдання.** Метою статті є розкриття особливостей формування економічної свідомості в гендерному розрізі, дослідження елементів індивідуального та масового економічного мислення, а також проведення аналізу вибору моделі економічної поведінки, що визначається

умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури, соціальним оточенням, економічним досвідом, індивідуальними характеристиками особистості, віком та статтю.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Зміни в життєдіяльності особистості в умовах функціонування ринкових механізмів господарювання роблять актуальною проблему формування економічного мислення. Поняття «економічне мислення» було введено в науковий обіг К. Марксом, у подальшому його аналіз здійснював академік Л. Абалкін. Формування економічного мислення він визначав як одну з передумов переведення економіки на інтенсивний шлях розвитку, якісного поліпшення господарського механізму. Л. Абалкін розмежовував економічну теорію й масове, типове економічне мислення, що визначає поведінку мас, підготовку і прийняття управлінських рішень [6, с. 302]. Економічна теорія формує теоретичні основи науки, аналіз досліджуваних закономірностей, фундаментальні принципи і підходи. Інша грань пов'язана з розумінням економічного мислення як масово поширеного, що має вплив на суспільну свідомість через систему освіти й засоби масової інформації, таку, що визначає дії представників владних структур, розроблення стратегічних і тактичних рішень. Відповідно, основну відповідальність при цьому несуть ті структури, через які впроваджуються елементи масового економічного мислення [3, с. 124].

Економічне мислення можна визначити як явище суб'єктивної сфери, яке безпосередньо пов'язане з економічним життям суспільства, оскільки є процесом відтворення людською свідомістю у певній логічній послідовності економічних взаємин із відповідними їм економічними законами. Крім того, економічне мислення характеризується як процес осмислення, засвоєння індивідами нагромаджених суспільством економічних знань. Економічну свідомість при цьому можна розуміти як наслідок відтворення суб'єктами господарювання економічних умов життя у вигляді економічних ідей, поглядів, теорії, концепцій, що визначають соціальну стратифікацію і виражають своє ставлення до економічної діяльності в кожен конкретний історичний момент. Отже, економічне мислення є відображенням в економічній свідомості явищ і процесів економічного життя, спрямоване на формування адекватних практичних дій, наслідком чого є його перетворення. Економічне мислення виникає в процесі безупинної взаємодії об'єктів і суб'єктів економічного життя, а економічна дійсність виступає як органічне переплетення взаємодії системи об'єктів і суб'єктів економічної сфери суспільства [4, с. 185]. Вибір моделі економічної поведінки визначається умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури, соціальним оточенням, економіч-

ним досвідом, індивідуальними характеристиками особистості, віком та статтю.

Основним об'єктом відображення у свідомості людей виступає система економічних взаємин у їх складній єдності з продуктивними силами та економічними законами, що їх виражають, основним же суб'єктом є суспільство у цілому [7, с. 246]. Економічне мислення у сучасному житті властиве кожному суб'єкту і виступає як відображення у його економічній свідомості власного сприйняття економічних явищ і процесів. Економічна індивідуальна свідомість виражає ставлення конкретної особистості до власної економічної діяльності та держави у цілому. Економічна індивідуальна свідомість визначається економічними обставинами життя людини, її місцем у системі економічних взаємин, освітою, вихованням, життєвим виробничим досвідом. Проте індивідуальна економічна свідомість за своїм характером соціальна, тобто економічна свідомість працівника є відображенням суспільної економічної свідомості [1, с. 142]. Суспільна економічна свідомість відноситься до індивідуального, як загальне до одиничного, отже, їх співвідношення визначається діалектикою одиничного й загального, зв'язком особистості і суспільства в економічному житті. Крім суспільного й індивідуального мислення, залежно від специфіки структури економічних взаємин, існують інші аспекти економічної свідомості та мислення: колективні, територіальні, галузеві, отже, існує стратифікація економічного мислення [5, с. 12].

Гендерний вимір сучасної економіки ґрунтується на наявності розподілу економічних ресурсів між групами людей залежно від їхньої статі, а також розподілу відповідальності за благополуччя людей між родиною, недержавним сектором економіки та державою. Вивчення рівня економічного мислення загалом та фінансової грамотності зокрема здійснюється у межах проекту Агентства США з міжнародного розвитку «Трансформація фінансового сектору в Україні» DAI Global LLC (період реалізації – 28 жовтня 2016 р. – 28 грудня 2020 р.). Основним завданням цієї чотирьохрічної програми є розвиток та поліпшення надання фінансових послуг в Україні, які б відповідали потребам громадян України та суб'єктів господарювання усіх розмірів [8].

У 2017 р. в Україні представники проекту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору» провели загальнонаціональне репрезентативне опитування з питань фінансової грамотності, обізнаності та використання фінансових послуг. Інтерв'ю за методикою «обличчям до обличчя» були проведені з 2013 респондентами дорослого віку (18-60 років), які є користувачами фінансових послуг, середньою тривалістю 30 хвилин кожне. Загалом було задано 85 запитань,

більшість з яких була запозичена безпосередньо з аналогічних досліджень фінансової грамотності, що проводилися Світовим банком у країнах СНД. Опитування охопили всі області України, статистична похибка не перевищує 2% [8].

У ході дослідження вивчався рівень фінансової інклюзії, тобто включеності населення у фінансову систему, що означає не просто обізнаність, володіння певною сумою знань чи конкретними навичками, а активне їх використання у повсякденному житті [2, с. 42]. Отже, дослідники з'ясували, що більшість українців користується лише розрахунковими послугами банків і платежами, це: оплата комунальних послуг, дебетова картка, перекази і платежі через термінали, мобільний Інтернет-банкінг, мобільні гроші, перекази Україною і міжнародні, а також електронний гаманець. На цьому залучення респондентів до фінансової системи закінчується, що є доволі низьким показником фінансової інклюзії.

Крім того, під час дослідження фахівці визначили рівень навичок фінансових обчислень населення та з'ясували, що власна оцінка фінансової грамотності населення вища, ніж реальні знання. Так, деякі люди оцінили свої знання на «відмінно», але за фактом виявилось, що жоден з опитаних не відповів правильно на всі питання, тобто люди переоцінюють свої фінансові можливості. Крім того, опитування свідчить, що чим менш забезпечена людина, тим гірше вона оцінює власні фінансові здібності порівняно з реальністю. Чим заможніша людина, тим краще у неї рівень самооцінки. Крім того, значного гендерного розриву у сфері фінансової математики в Україні не існує. Кількість відповідей із результатом «добре» у чоловічої половини було на рівні 25,2%, жіночої – 22,4%. А за кількістю відповідей з оцінкою «відмінно» в Україні виявляється гендерна рівність: в обох статей вони взагалі відсутні. Найбільше українці давали відповідей з оцінкою «посередньо»: відповіло 36,9% жінок і 36,8% чоловіків. За визначенням ОЕСР, людина, щоб уважатися фінансово грамотною, повинна відповісти на п'ять із семи питань. На п'ять питань у країнах ОЕСР правильні відповіді дають 63% респондентів як жіночої, так і чоловічої статі, в Україні – 24% [8].

Також під час опитування вивчався рівень фінансової обізнаності, тобто володіння термінологією і певними юридичними аспектами фінансового життя. Було виявлено, що фактичні заміри фінансової обізнаності українців набагато гірші, ніж фінансової грамотності. Тут також зберігається досить сильна розбіжність у віковій структурі: люди різних вікових категорій абсолютно по-різному самооцінуються і показують реальний результат. Респонденти вікової категорії старше 60 років показали доволі низький рівень фінансової обізнаності. Щодо гендерного аспекту, то рівень фінан-

сової обізнаності як чоловіків, так і жінок виявився практично однаковим. Подібні результати є досить нетиповими для подібних досліджень у країнах Європи, де виявляється значна перевага у рівні фінансової обізнаності серед респондентів чоловічої статі. У країнах ОЕСР чоловіки краще розбираються у фінансах: у 2017 р. 69% чоловіків правильно відповіли на п'ять із семи питань, рівень правильних відповідей серед жінок – 56%. У середньому в усіх країнах ОЕСР 63% респондентів відповіли правильно на п'ять запитань, найгірший показник – у Північній Африці – 30% та в Україні – 24% [8].

Щодо вивчення фінансової поведінки, то результати опитування показали, що більшість респондентів (61%) не має фінансових цілей. Також з'ясувалося, що респонденти здебільшого не ведуть обліку доходів та витрат. Було також виявлено суттєву різницю між міським і сільським населенням: останні є більш фінансово безвідповідальними. Спостерігається й значна різниця за гендерною ознакою: жінки є відповідальніші за чоловіків, особливо це стосується обліку доходів та витрат. Основну роль у складанні сімейного бюджету в нашому суспільстві виконують жінки, які також відповідають за його виконання. Що стосується визначення довгострокових фінансових цілей домогосподарств, то в більшості українських сімей цю функцію виконують чоловіки.

Найбільш активна фінансова поведінка прослідковується серед молоді, якій притаманна відсутність відчуття страху користування новою фінансовою послугою. У цілому, на думку експертів, населення не співпрацює з фінансовою системою в Україні, бо не довіряє їй і відчуває дискомфорт, користуючись фінансовими послугами. У середньому краще відповідали на запитання респонденти у віці від 35 до 59 років, питання переважно стосувалися розуміння основних економічних понять та діяльності фінансових інститутів. Проте результати проведеного дослідження свідчать про те, що фінансові ринки України розвинуті недостатньо. Відповідно, респонденти не показали особливої обізнаності або зацікавленості щодо розвинених фінансових продуктів, оскільки вони ними не користуються. Також було виявлено дуже низький рівень довіри до фінансових установ, ступінь поширення фінансових послуг в Україні залишається низькою, особливо порівняно з європейськими державами. Респонденти не дуже цікавляться економічними новинами та розвитком фінансового

сектору країни. Найбільш цікавими питаннями для респондентів визначено динаміку індексу інфляції, зміни у рівні пенсійного забезпечення та зміни цін на ринку нерухомості.

**Висновки з проведеного дослідження.** Підтверджено, що економічне мислення є відображенням в економічній свідомості явищ і процесів економічного життя, спрямоване на формування адекватних практичних дій економічного характеру. Активним суб'єктом економічної діяльності в сучасному суспільстві виступають представники як чоловічої, так і жіночої статі. Вибір моделі економічної поведінки активно здійснюється представниками обох статей та у цілому визначається умовами життєдіяльності. Найбільш активна фінансова поведінка виявляється серед чоловіків і жінок молодого та середнього віку. Гендерних відмінностей у рівні фінансової грамотності населення України практично не існує, що є показником активного залучення представників обох статей до економічних явищ і процесів у суспільстві.

Подальші дослідження у цьому напрямі доцільно здійснювати шляхом проведення опитування представників як чоловічої, так і жіночої статі різних вікових категорій та соціальних груп, що дасть змогу провести багатофакторний аналіз рівня економічної свідомості населення України.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасименко Г.В. Гендерні проблеми на ринку праці України. Демографія та соціальна економіка. 2005. № 1. С. 138-145.
2. Гриняк Н.В. Міжнародна методологія вимірювання гендерної рівності. Статистика України. 2004. № 3. С. 41-45.
3. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования. М.: Институт психологии РАН, 2007. 480 с.
4. Максименко С.Д. Особистість у вимірі економіки. Соціальна психологія. 2004. № 4(6). С. 184-186.
5. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель. Соціальна психологія. 2006. № 3(17). С. 3-17.
6. Підвищення ефективності використання персоналу та його розвиток: монографія / за наук. ред. д.е.н. А.Г. Бабенка. Дніпро: УМСФ, 2016. 493 с.
7. Регулювання соціально-трудова відносин: сучасний стан та перспективи розвитку: колективна монографія / за заг. ред. І.І. Кичко. Ніжин: Орхідея, 2016. 258 с.
8. Фінансова грамотність українців. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/economic-growth>.